

1864 ÇERKES SÜRGÜNÜ SONRASI ANADOLU'DA ÇERKES İSKANI ve OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇMENLERE KARŞI POLİTİK TUTUMU

Ahmet ÖZKİRAZ¹
Mehmet ÇETİN²

Özet

Bu çalışmanın amacı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü ve Soykırımı sonrasında göç eden halkın Anadolu'da yaşadığı uyum sorunlarını çözmek için Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikaları incelemek ve bu politikaların başarı derecesini tarihsel süreci referans alarak belirlemektir. Çalışmanın tartışma bölümünde göç ve iskan sonrası geçen uzun süreç sonunda halen devam eden önemli sorunlar ele alınacak ve bu sorunların nedenlerine işaret edilerek çözüm önerisi getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: 1864 Çerkes Sürgünü, Osmanlı Göçmen Politikası, İskân, Soykırım, Göç.

Circassian Resettlement in Anatolia after 1864 Circassian Deportation and Ottoman's Political Stance toward Immigrants

Abstract

The present study aims to examine the Ottoman's policies on solving the adaptation problems of the immigrants that moved to Anatolia after the 1864 Circassian Deportation and Massacres, and to assess the success of the policies within the historical process. The Discussions Chapter will examine the problems that have existed since the immigration and resettlement, and suggest solutions for these problems.

Key Words: 1864 Circassian Deportation, Ottoman's Immigration Policies, Resettlement, Massacre, Immigration

---

1 Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: ahmet.ozkiraz@gop.edu.tr

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, e-mail: mehmetcetin85@gmail.com

Giriş

1864 Büyük Çerkes Sürgünü ve Soykırımı'ndan bahsedilen ve göç kavramının tanımı üzerinde durulan bu çalışmada amaç, göç eden halkın Osmanlı kültürü içinde nasıl bir yer edindiğini irdelemek, ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için Osmanlı'nın takındığı tavrı incelemek ve iskan politikaları neticesinde Çerkes nüfusun Osmanlı ve daha sonra da Türkiye ile kurduğu bağı, tarihsel süreçte yaşananları göz önüne alarak netleştirmektir. Çalışmanın içerisinde, özellikle Anadolu'ya göçten sonra Kafkas kökenli halkın tümüne genel olarak "Çerkes" denmesi ve incelenen konunun bütün Kafkas göçmenleriyle ilgili olması sebebiyle göçmenlerin tümü Çerkes olarak belirtilmiştir.

Yıllar boyu Çerkeslerin göçten sonra Osmanlı Devleti içinde asayiş sorunlarına neden oldukları, uyum süreci içinde birçok problemin yaşandığı belirtilmiştir. Bu çalışmada, gerçekte yaşanmış olan bu sorunları tek taraflı değerlendirmek yerine soykırımı uğramış bir halkın yaşadığı travma da hesaba katılmış ve sorun tanımlanarak çözümü için öneriler getirilmiştir.

Göç öncesi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikaları bu çalışmanın konusuna girmemektedir. Dolayısıyla Osmanlı iskan politikasında hoşgörü kavramını belirttiğimizde yöneltilebilecek "Osmanlı Devleti Çerkesleri asker millet oldukları ve uygulamaya çalıştıkları Panislamizm politikasının bir gereği olduğu için kabul etti" (Kaffed, 2005) eleştirisine yer yer katılsak da konuyla ilgili ulaştığımız bulgular bu çalışmada yer almamaktadır. İskan ve uyum süreci içerisinde Osmanlı Devleti'nin otoriter tavrından ödün vermeden, hoşgörü çerçevesinden de çıkmadan Çerkes halkını nerelerde ve nasıl iskan ettiğini, buna karşılık Çerkeslerin süreç içinde yeni devletlerine karşı tutumlarının nasıl şekillendiği konu ile ilgili yazılmış kitap, makale vb. ikincil kaynaklar ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin azımsanamayacak bir bölümünün kendilerini azınlık hissetmelerinin ve bizzat kuruluşuna katıldıkları devlete yabancılaşmalarının nedenleri üzerinde durulmuş ve buna karşın siyasi platformda getirilebilecek politikalar, çözüm olarak önerilmiştir.

Göç, Zorunlu Göç ve Soykırım Kavramları

Kafkasya'dan Anadolu topraklarına göç etmiş Çerkes halkının bu toplumsal hareketinin literatürde hangi kavramlarla açıklandığını

netleştirmek adına; göçün, yapılan göçün niteliğinin ve soykırımın ayrı ayrı tanımlanması uygun olacaktır.

Göç

Göç, en sade şekliyle, birçok nedenden dolayı insanların kendi yaşam yerlerinden ayrılarak başka bir yaşam alanı bulmaları ve yerleşmeleridir (Ceylan, 2012, s. 2). Literatürdeki bir başka sık kullanılan tanımı da verecek olursak kişilerin zorunlu ve gönüllü sebeplerden ötürü coğrafi alanlar üzerinde yer değiştirmesine “göç” denir (İşçi, 2000, s.17'den akt. Güneş, 2013, s. 277).

Yukarıdaki göç tanımları yazındaki en geniş kapsamlı tanımlardan ikisidir. Fakat göç kavramı, göçün niteliği bakımından incelendiğinde birçok farklı göç çeşidi olduğu görülmektedir. İç göç, sürekli göçler, mevsimlik göçler, emek göçleri, zorunlu-gönüllü göçler, dış göç, beyin göçü, işçi göçleri ve mübadele göçleri (Barışık, 2014, ss. 82-85) özellikleri bakımından farklılık gösteren göç çeşitleri olarak sınıflandırılabilir. Bu çalışmanın konusunu Kafkasya coğrafyasından Anadolu'ya yapılan savaş sonrası zorunlu göçler oluşturması hasebiyle diğer göç türleri üzerinde durulmayacaktır.

Zorunlu Göç

Zorunlu göç, bazı olaylar karşısında devletin bir bölgede yaşayan vatandaşlarını başka bir bölgeye göndermesi olarak tanımlanabilir (Barışık, 2014, s. 83). Burada dikkat edilmesi gereken husus, zorunlu göç olarak tanımlanabilecek birçok olayın sadece bağlı olunan devletlerce değil, egemen kuvvetlerce de yaptırılmış olabileceğidir. Örneğin 4. yüzyılda başlayan Kavimler Göçü, genel olarak zorunlu göç ettirilen toplumların hareketlerine verilen bir isimdir. Bu toplumları göç ettiren de kendi devlet ya da güçleri değil, yabancı kuvvetlerdir.

Zorunlu göç kavramını kendi içinde üçe ayırmak ve ayrı ayrı tanımlamak mümkündür. Bazı jeopolitik ve kartografik değişimler sonucu ortaya yeni devletler çıkması ve yaşadığı coğrafyada azınlık durumuna düşenler için “Statik Zorunlu Göç” veya “İkincil Zorunlu Göç” kavramı kullanılmaktadır. Örneğin I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da 13 yeni devlet kurulmuş ve yeni azınlıklar ortaya çıkmıştır. Bir diğer zorunlu göç türü “Tepkisel Zorunlu Göç”tür. Bu tür zorunlu göçlerde göçmenler gönüllü olarak ülkelerinden ayrılırlar. Zorlayıcı olan yaşam koşullarıdır. Totaliter bir rejim, tiranlık, savaş ve açlık gibi nedenler zorlayıcı neden olarak görülmektedir. Son zorunlu göç çeşidi ise “Amaçlı Zorunlu Göç”tür. Bu zorunlu göç türü, hiçbir

seçim hakkı tanınmadan saldırgan güçlerce zor kullanılarak göçe mecbur edilmiş halkların kitlesel hareketini tarif etmekte kullanılmaktadır. İnsanları göçe zorlayan taraf; sebep olarak karşı tarafın etnik kökenini görebildiği gibi kültürel nedenlerle, intikam hissiyle, birtakım çıkarlar için veya kendi güvenliklerinden emin olmak için de bu fiili işleyebilirler (James, 2004, ss. 39-61'den akt.Ahn, 2010, s. 41).

Bu çalışmanın çerçevesinden bakacak olursak; Rus ordusu tarafından göçe mecbur edilmiş Çerkes halkının kitlesel hareketi, tüm göç tanımları içinde Zorunlu Göç ve onun alt kategorisi olarak da Amaçlı Zorunlu Göç'e girmektedir.

Soykırım

Soykırım (genocide) kelimesini Antik Yunanca'da soy, ırk anlamına gelen "genos" ve Latince'de öldürmek anlamına gelen "cidere" kelimelerinden oluşturan ve ilk kez kullanan kişi Polonyalı bir yahudi olan Rafael Lemkin'dir (Lemkin, 1944, ss. 79-95'ten akt. Wierczynska, 2008, s. 83). Lemkin bu kelimeyi doğrudan Nazilerin Polonyalılar, Yahudiler ve Çingeneler üzerindeki politikalarını tanımlamak için kullanmıştır (Wierczynska, 2008, s. 83). Soykırım suçu Uluslararası Ceza Hukuku'nun incelediği suçlar içerisinde en vahşi, sinsi ve insanlık dışı suç olarak kabul edilmektedir (Kocaoğlu, 2005, s. 147). Soykırım; öldürme fiillerinin değişik şekillerini anlatan katliam ve kitlesel öldürmeden farklı bir durumu ifade etmektedir. Hukuksal olarak tanınan ve belirli özellikleri olan birtakım insan topluluklarını planlı ve sistemli olarak kasıtlı yok etmeye "soykırım" denmektedir (Berberer, 2007, s. 4). Çalışmanın devamında 1864 sürgünü sebebiyle hayatını kaybeden Çerkeslerin çeşitli kaynaklara göre sayılarını vereceğiz. Wierczynska'nın (2008, s. 83) soykırım kelimesini ilk kullanan kişi olan Lemkin'den aktardığına göre yalnızca öldürme değil, var olmak için hayati önem arz eden şeylerden mahrum bırakma, doğumları önleme, yiyecek kaynaklarını kısıtlama, anadili yasaklama dahi Lemkin'in soykırım tanımına girmektedir. Yüzbinlerce insanını çeşitli nedenlerle kaybetmiş Çerkeslerin uğradığı bu insanlık dışı durumu ifade etmek için "soykırım" kelimesini kullanmanın uygun olduğu düşünülebilir.

1864 Büyük Çerkes Sürgünü ve Soykırımı

Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasında yapılan Kırım Savaşı sonrasında Rusya, Kafkaslar üzerindeki baskısını muazzam derecede arttırdı (Aslan, 2006, s. 3). Yapılan savaşlar ve Şeyh Şamil'in liderliğini

yaptığı direniş Çerkesler açısından mağlubiyetle sonuçlanınca 1861'de Çerkes delegeleri Çar II.Alexander ile görüştüler ve sorunu diplomatik yoldan da çözmeye çalıştılar. Fakat Çar bu görüşmelerde Çerkeslere Kuban havzasına yerleşmelerini ya da Osmanlı topraklarına göç etmeleri gerektiğini söyledi (Çiçek, 2009, s. 64). Kendileri için büyük bir yıkım anlamına gelen bu karara üç sene direnebilen Kafkasya halkına son darbe olarak Grandük Mihael şu emri yayınladı: "Bir ay içerisinde Kafkasya terk edilmediği takdirde bütün halk harp esiri olarak Rusya'nın çeşitli bölgelerine sürülecek." (Baz ve Ceylan, 2004, s. 4). Geline bu noktada Rusların Kafkasya'yı Kafkasyalılardan arındırma projesi, yerli halkın Çarlık'a yenilmesiyle 1859-1864 yılları arasında büyük bir sürgüne dönüşmüş ve bu plan uluslararası hukuk açısından ancak soykırım olarak tanımlanabilecek bir hal almıştır (Özkaya ve Taştekin, 2002, s. 3). İlk bakışta bir anda başlamış gibi görünen sürgün, aslında kademeli olarak uzun bir süreci kapsamaktadır. "Kafkasya'dan yapılan ve 1862'de en yoğun halini alan asıl göç dalgası Şeyh Şamil öncülüğündeki direnişin 1859'da Ruslar'a karşı mağlubiyeti ile başladı" (Eickelman ve Piscatori, 1990, s. 132). 1859 öncesi de Rus baskısından dolayı Kafkasya halkı için durum hayli zor olmuş ve az da olsa göç edenler görülmüştür. Osmanlı arşivlerine göre 1858-1859 yıllarında Osmanlı'ya gelen Kafkasyalı sayısı yaklaşık olarak 17.000'dir (OBKG, 2012a, s. 290). Fakat durumun daha da ağırlaşması ve göç hızının olağanüstü artması 1859'dan sonraya rastlamaktadır.

Esasen Kafkasya'yı Ruslaştırma planı 1864'ten yedi yıl önce General Milyutin tarafından yapılmıştır. "Dağlıların yaşam şartlarını çekilmez hale getirip göçe zorlamak" fikri, General Baryatinskiy tarafından 1860'ta Çar Alexander'a kabul ettirilmiştir (Aslan, 2006, s. 16). Ayrıca Rusya'nın şartlarına uyararak kalacak olanlara psikolojik baskı olarak "kalacak olanlar Hristiyanlaştırılarak 25 yıl süreyle askere alınacak ve Hilafet Ordusuna karşı cepheye sürülecek" dedikodusunun halk arasında yayılması da büyük etki yapmıştır (Bice, 1991, s. 48). Uygulamaya konan bu plan neticesinde Kafkasya halkı kendi topraklarından göçe zorlanmış ve 500.000 ila 1.000.000 arası insan yurtlarından ayrılmıştır. Bazı tahminlere göre sürgün edilenlerin %25'i göç esnasında çeşitli hastalıklardan hayatını kaybetmiştir (Kaya, 2011, s. 81). Öner'e göre (2014, s. 75) 1.200.000 - 1.500.000 Çerkes göç etmiş, bunların 500.000'i ya yolda ya da vardıkları yerlerde hastalık ve açlıktan hayatlarını kaybetmiştir. Sürgün edilenlerin sayıları kaynaklara göre farklılık arz etse de en büyük nüfusun Anadolu'ya yerleştiği ve bugün dünyanın 40 ülkesinde Çerkes sürgünü

olduğu bilinmektedir (Bolat, 2013, s. 137).

Kendi topraklarından zorla çıkarılan ve bu süreçte on binlerce insanını kaybeden Çerkesler, soykırımı uğrayan ve anavatandan ayrılmak durumunda kalan bir halkın yaşadığı travmayı yaşamış ve birçoğu Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı, Müslüman olmalarında büyük etki sahibi olduğu Çerkesleri hem dinlerinden hem de asker bir millet oluşlarından dolayı kolaylıkla benimsemiştir (Kaya, 2011, s. 80). Böylece göç edenleri Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerine iskan etme işine girişmiştir.

Anadolu'da Çerkes İskanı Örnekleri ve Ortaya Çıkan Problemler

Anadolu'ya göç eden Çerkeslerin toplumla kaynaşması ve uyumunu sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti önemli politikalar geliştirmiş ve bunları yerel yöneticilere tebliğ ederek uygulamaya koymuştur. Bu süreç içinde farklı kültürlerin çatışması, geçici de olsa uyum sorunu yaşanmış olması doğaldır. Devletin çeşitli sebeplerle göçmenlere pozitif ve koruyucu yaklaşımı genel anlamda olumlu sonuçlar vermiş ve toplumsal uyum süreci büyük sorunlara neden olacak şekilde uzamamıştır. Örneğin 21 Mayıs 1861 tarihli bir Osmanlı iç yazışmasında, Çorum kazasına iskan edilen Çerkes muhacirlere tahsis edilen yerlere Karasu mevki'inde yerli halk tarafından yapılan müdahalelerin engellenmesi ve muhacirlerin iskanının güven içinde yapılmasının emredildiğini görmekteyiz (OBKG, 2012a , s. 320)³.

Anadolu'ya ulaşan ilk kabilelerin yaşadığı acı olaylar, hastalıklar ve gıda sıkıntısı dönemin İngiliz yazışmalarına da yansımıştır. İngiliz Elçisi Bulwer'in Londra'ya yazdığı raporda Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntısının malum olduğu ve Çerkesler için yaptığı harcamaların 200.000 Sterlin'i aştığı halde sorunların hala çözülemediği ve İngiltere'nin, Çerkeslerin hayati ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için buhranda olan Osmanlı maliyesine yardımda bulunması gerektiğini belirtmiştir (Çiçek, 2009, s. 68).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde Çerkeslerin en azından açlık sorununu çözebilmek için dünyanın süper gücü konumundaki İngiltere'nin yardım olarak peksimet göndermeyi seçmesi hem maddi hem de siyasi olarak yükümlülük altına girmeden ucuz şekilde süper güç görevini yerine getirmeye çalışmasından ibaret bir çabadır (Çiçek, 2009, ss. 73-74). Bu amaç için Lord Reddclife

3 Orijinal arşiv metni için bkz.: Ek-1.

başkanlığında Londra'da kurulan bir yardım cemiyeti 300.000 kuruşluk peksimeti gemiyle Trabzon'a göndermiştir (Gündüz ve Yel, 2008, s. 960).

1850'li yıllara kadar Anadolu'ya göç eden Çerkesler çok kalabalık olmadığından iskan için ayrıca bir çaba gerekmemiş ve gelenlerle Şehremaneti yani belediyeler ilgilenmiştir. Fakat bu tarihten sonra gelenlerle ilgilenmek için özel uygulamaların gerekliliği ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1860 yılında "İdare-i Muhacirin Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon iskan işlerini yerel yönetimlerle koordineli olarak idare etmiş ve düzenlemiştir (Berber, 2011, s. 21). 19. yüzyıl ortasından sonlarına kadar Anadolu'ya göç eden Çerkeslerin sayısı çeşitli kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Bice'ye göre (1991, s. 51) 1860'lı yıllarda göç ederek Osmanlı Devleti'ne yerleşen Kafkasyalılar'ın sayısı tahmini 700.000 ila 1.000.000 arasındadır. Fakat toplam süreçte ortalama 1.200.000'den fazla Çerkes'in göç ettiği tahmin edilmektedir (Karpat, 1985, s. 68'den akt. Eser ve Kocacık, 2010, s. 190). Geçen zorlu göç kabul sürecinden sonra Anadolu'ya göç eden Çerkesler, İdare-i Muhacirin Komisyonu gibi kurumlar aracılığıyla stratejik şekilde iskan edilmeye başlanmıştır. Devletin, iskan politikasını belirlerken bataklıkları ıslah etme, tarıma kazandırma, vergi geliri ve özellikle tampon bölgeler oluşturmak istediği görülmektedir. Bu bağlamda Anadolu'da en yoğun Çerkes iskanı yapılan şehirler Tokat, Balıkesir, Eskişehir, Samsun, Kayseri, Sivas ve Bursa'dır (Eser ve Kocacık, 2010, s. 190). Osmanlı Devleti'ne isyan halinde olan Rum ve Ermeni nüfusunu dengelemek üzere bir güvenlik şeridi şeklinde iskan edilmiş Kafkas göçmenleri, bu unsurlar arasında tampon bölge olarak düşünülmüştür (Gündüz ve Yel, 2008, s. 961).

Göçten sonra ortaya çıkan asayiş sorunu tarihi bir gerçektir. Fakat asayiş sorunlarının nedenlerini belirlerken Karataş'ın (2013, s. 84) belirttiği gibi Çerkes halkının göçten önceki alışkanlıkları olan baskın ve silah kullanımını asayiş sorunlarının temel sebebi olarak görmektense, Çerkeslerin Anadolu'da iskan edilme şekil ve stratejisini ve yaşanmış olan büyük travmayı hesaba katmanın faydalı olacağı görüşündeyiz. Kafkasya'da Rus tehdidine karşı tetikte yaşamış olan Çerkesler, Anadolu da Rum, Ermeni ve güçlü aşiretlere denge unsuru olacak şekilde iskan edilmiş ve doğal olarak tetikte kalmaya devam etmişlerdir.

Anadolu da en sancılı iskan süreçlerinden biri Uzunyayla'da yaşanmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesine karar verilen Uzunyayla'yı o zamana kadar Türkmen aşireti Afşarlar yaylak olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Çerkes iskanına tepki göstermişlerdir (Habiçoğlu, 1993, s. 167'den akt. Gündüz

ve Yel, 2008, s. 962). Ancak Osmanlı'nın yeni gelen Çerkesleri kendi tebaası olan Afşarlar'dan ayırt etmek istememesi ve hatta Çerkeslerin lehinde karar vermesiyle Uzunyayla'da Çerkes iskanı kesinleşmiştir (Gündüz ve Yel, 2008, s. 962). Aynı zamanda yine bu yörede Kırıntılı Aşireti ile de sorunlar yaşanmış, iki taraf çatışmalarda kayıp vermiştir. Söz konusu aşiret Çerkeslerin sürülerine el koyunca, Osmanlı yönetimi yerel yönetimlere gelenlerin Müslüman olduğunu ve devlete emanet olduklarını defalarca hatırlatmış ve sürülerin iadesini sağlamıştır (Karataş, 2013, s. 86). Sivas Eyaleti'ndeki Çerkes iskanı konusunda Osmanlı Hükümeti'nin çabaları yanında Anadolu halkının da yardımları görülmüştür. Osmanlı mutasarrıflara gönderdiği emirlerde hane yapımlarının elden geldiğince çabuklaştırılmasını söylemişse de eldeki imkanların yetersizliği işleri yavaşlatmış ve burada yerli halk devreye girerek maddi yardımlarla Çerkeslere haneler yaptırmıştır (Karataş, 2013, s. 103).

Kafkasya yaylalarına benzediğinden ötürü Uzunyayla'da iskan edilen göçmenler nispeten daha rahat etmiş ve yeni topraklarına hızlı uyum sağlamıştır. Fakat Şanlıurfa'da iskan edilen gruplar aynı şekilde hızlı bir uyum süreci yaşamamıştır. Osmanlı Hükümeti sürekli olarak yerel idarelerden iskana uygun boş arazileri olup olmadığıyla ilgili bilgi istemiştir. Muhacirin Komisyonu'na gelen raporlarda Şanlıurfa'da binlerce dönüm harap olmuş boş arazi olduğu belirtilmiş ve bunun üzerine daha kuzeyde geçici iskan edilen göçmenler bu bölgeye yerleştirilmiştir (Satış, 2012, s. 525). Göçmenlerin bu bölgeye iskan edilme nedenleri bölgede oldukça geniş arazilerin bulunması yanı sıra Sivas Eyaleti'nde aşırı yoğunluk yaşanması olmuştur. İskan genel olarak başarılı sonuçlansa da Denizli ve Sivas'tan buraya gelen bazı gruplar firar ederek ilk iskan bölgelerine dönmüşlerdir (Satış, 2012, s. 524). Kafkas göçmenlerinin iskan yerlerinden firar etmelerinin temel sebepleri, yeni bölgenin iklim ve coğrafi yapısının Kafkasya'dan çok farklı olması ve ayrıca yakın oldukları ailelerden uzak kalmak istememeleri olarak göze çarpmaktadır.

Göç eden Çerkeslerin yaşadıkları sorunların temeli vaktinde iskan edilmemeleri olmuştur. Bu şekilde han, medrese veya yerli ailelerin yanına geçici olarak yerleştirilmeleri sorunları çözmemiş daha da büyümesine neden olmuştur (Demirtaş, 2011, s. 31). Açlık ve salgın hastalıklarla boğuşan göçmenler nihai iskan yerleri belli olana kadar hem büyük sorunlar yaşamış hem de problemler çıkarmışlardır. Burada Demirtaş'ın (2011, s. 25) belirttiği gibi göçmenlerin asayışı bozan tavırlarının temelinde içine düştükleri büyük sefalet durumu göze çarpmaktadır.

Osmanlı Arşivlerine Yansıyan Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu

Çerkes Sürgünü'nün başlamasından itibaren Osmanlı Devleti içsel dinamiklerini göçmenleri karşılama ve yerleştirme üzerine odaklanmıştır. Birçok neden Osmanlı'nın göçmen kabul etmesini makul duruma getirmiştir. Savaşacak askere ihtiyaç duyulması, harap arazilerin ıslah edilip tarıma açılarak ekonomiye katkı sağlanması ve Çerkes halkı özelinde savaşçı bir toplumu özellikle Anadolu'da cereyan eden olayları önlemek amacıyla tampon olarak yerleştirmek istemesi en geçerli nedenlerdir. Bu çalışmada dikkat çekmek istediğimiz ana husussa, Osmanlı Devleti'nin Kafkas göçmenlerine karşı yapıcı ve kucaklayıcı yaklaşımının devlet politikası bazında süreklilik arz etmiş olmasıdır. Bu yaklaşımı daha anlaşılır hale getirmek gerekirse; Anadolu'ya ayak basan Çerkeslerin iskan yerlerine giderken zorluk ve sefalet çekmemeleri için yaşlı, kadın ve çocukların ve eşyalarının arabalarla taşınması, bu masrafların devletçe karşılanması, sevk işlemlerinin kontrolü ve işleyişinin sağlanması için özel memurlar atanması gibi durumlar 13 Eylül 1859 tarihli resmi belgelerde görülmektedir (OBKG, 2012b, s. 24)⁴. Gelen göçmenler daha ilk etapta misafir gibi karşılanmış ve maddi imkanlar elverdiğince sorunlar çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki büyük asayiş sorunları haricinde Osmanlı Devleti Çerkes göçmenlere karşı zor kullanma yolunu hemen her durumda en son çare olarak görmüş ve genel olarak onları ikna yolunu seçmiştir. Örneğin Kütahya bölgesine iskanı karara bağlanan göçmenlerden 130 hanelik bir grubun bölgeden izinsiz ayrılarak Kafkasya'ya dönmek üzere Sivas'a doğru yola çıkmaları sonucu, Osmanlı Sadareti göçmenlerin "hüsn-i iknalarını" güzergahları üzerindeki vali ve mutasarrıflara emretmiştir (OBKG, 2012b, s. 234)⁵.

İskan sonrası yaşanan problemlerde devletin kendi tebaasıyla göçmenler arasında ayırım yapmadığı ve hatta göçmenler lehine kararlar aldığı görülmüştür (Gündüz ve Yel, 2008, s. 962). Göçmenlerin yerli aşiretlerle yaşadığı asayiş sorunlarında devletin aynı zamanda göçmenlerin mallarını da garanti altına aldığı, hükümetin mutasarrıflara gönderdiği yazılarla bilinmektedir (Karataş, 2013, s. 86). Mutlak iskan bölgelerine yerleşmemiş Çerkesler için devlet barınmalarını sağlamak amacıyla kira yardımı yapmış, yiyecek, giyecek ve yakacak temin etmiştir (Demirtaş, 2011, s. 27). Ayrıca Sadrazam Mehmed Ferid Paşa'nın başında olduğu

4 bkz.: Ek-2.

5 bkz.: Ek-3.

tüm nazaretin imzalarıyla göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, ev, okul ve camilerinin yapılması, okullarda ziraat ilmi okutulması, süt ve çift hayvanlarının ve tohumlarının verilmesi ve göçmenlerin masraflarının karşılanması için ayrıca piyango idaresi kurulması da karara bağlanmıştır (OBKG, 2012b, s. 234). Yerli halk da genel olarak devlet politikasına uygun şekilde göçmenlere misafirperver yaklaşmış ve hane yapımlarına, çift aletleri teminine yardımcı olmuştur (Akyüz, 2008, s. 46). Örnek vermek gerekirse; 4 Ocak 1865'te Karesi Sancağı'nda iskan edilen Çerkeslere halk tarafından yapılan yardımlar idari amir tarafından Muhacirin Komisyonu'na rapor edilmiş ve Takvim-i Vekayi'de ilan edilmeleri sağlanmıştır (OBKG, 2012b, s. 94)⁶.

Osmanlı Devleti, mali durumu belki de tarihinin en kötü dönemindeyken Çerkes göçmenler için Anadolu'yu yeni bir yurt haline getirmiştir. Bu süreç oldukça sancılı geçmiş, iskan politikasının uygulaması maddi imkansızlıklar nedeniyle çokça sekteye uğramış fakat nihayetinde devletin çabasından vazgeçmemesiyle belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Devlet ve halkın yardımları yanı sıra Osmanlı şehzadeleri Murad Efendi, Burhaneddin Efendi, Reşad Efendi ve Nureddin Efendi toplam 35.000 kuruşu Sadaret aracılığıyla Muhacirin Komisyonu'na iletmişlerdir (OBKG, 2012b, s. 79)⁷. Devlet ricalinden halka kadar herkesin elini taşın altına koymasıyla Osmanlı Devleti, Müslüman Çerkesleri de bünyesine katarak Sultan Abdülaziz zamanında fikri olarak ortaya çıkan "Panislamizm" politikasını uygulamaya koymuştur (Bice, 1991, s. 62).

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya göçmenlerine karşı tutumunu verdiğimiz bazı örneklerle ortaya koymaya çalıştık. Osmanlı, imkansızlıklar içinde de olsa Çerkeslerin sorunlarına çözüm olmaya çalışmış bir devlet profili çizmiştir. Gerek Panislamizm politikası için Müslüman nüfusa ihtiyaç duyulması, gerek ordu için yeni güce olan ihtiyaç, gerek zirai ve ekonomik amaçlar gerekse de asayiş sağlama için tampon bölgeler oluşturma gibi nedenlerle Çerkesler hoş karşılanmaya çalışılmış, ihtiyaçlarıyla ilgilenilmiştir. Burada ortaya çıkan büyük yetersizlikler, devletin o dönem itibarıyla Avrupa'ya borçlu olması ve yeni borç da alamıyor olmasındandır. Çiçek'in belirttiği gibi (2009, s. 69) Osmanlı Sadrazamının Avrupa'da kapı kapı borç aradığı ve reddedildiği, memur maaşlarının dahi ödenemeyecek hale gelmesinden korkulduğu bir dönemden bahsetmekteyiz. Böyle bir mali buhranda on binlerce göçmenin ihtiyaçlarını bir anda karşılayabilmek

6 bkz.: Ek-4.

7 bkz.: Ek-5

imkansız görünmektedir.

Osmanlı İskan Politikasının Başarı Analizi

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'dan yapılan göçler, 1860'dan sonra en yoğun halini almış ve Osmanlı'nın mali durumuna ve imkanlarına bağlı olarak ortaya ciddi sorunlar çıkmıştır. Fakat nihayetinde iskan işlemleri tamamlanıp Çerkes göçmenlerin Anadolu insanı ile iç içe yaşaması sağlanmış ve süreç sonunda halklar arası uyum görülmüştür. Daha sonra yapılan savaşlarda özellikle Rusya'ya karşı Çerkes göçmenler cepheye koşmuşlardır. Fakat belki de en önemlisi Türk Kurtuluş Savaşında çok sayıda Çerkes bulunmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın simgesinin Çerkes kalpağı olması tesadüf değildir. Düzenli ordu ile savaşılmaya başlanmadan çok önce Ethem Bey önderliğinde düşmanla savaşanların çoğu Kafkas kökenlilerdir (Öner, 2014, s. 90). Yakın tarihlerde Erzurum Kongresi'ne 5, Sivas Kongresi'ne 8 Çerkes devlet adamı katılmıştır. Ayrıca 11 kişilik Heyet-i Temsiliye içinde 4 kişi Çerkeştir. Amasya Genelgesi'ni yayınlayan Mustafa Kemal hariç geriye kalan 4 kişi de Çerkeştir. I. TBMM'nde de 25 Çerkes vekil bulunmaktadır (Aslan ve ark., s. 18). Bu örnekler net olarak göstermektedir ki Türk Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin oynadığı rol büyük olmuştur. Buradan çıkarımla düşünülebilir ki Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskan politikası ve almak istediği sonuç başarılı olmuştur. Fakat başarıyı mutlak olarak kabul edebilmek için sürecin tümüne bakmak gereklidir. 2002 yılında 18 yaş üstü yaklaşık 600 kişiyle yapılan bir araştırmada Çerkes kökenli vatandaşların "Çerkes olduğunuz için Türkiye'de herhangi bir haksızlığa maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?" sorusuna %70 oranında "hayır" cevabı verilirken %30'luk bir kesimse "evet" demiştir. Ayrıca "Türkiye'de kendinizi azınlık hissediyor musunuz?" sorusuna katılımcıların %53'ü "evet" cevabını vermiştir (Kaya, 2011, ss. 149-150). Araştırma sonuçları genel olarak düşündürücüdür. Tarihi kırılma noktalarında Anadolu insanıyla omuz omuza çarpışmış ve hatta öncü roller üstlenmiş Çerkes halkı neden günümüzde kendini azınlık olarak hissetmekte ve %30'luk bir kesim kendine haksızlık yapıldığını düşünmektedir? Tabii olarak, yeni kurulan bir ülke ve sahip olunan vatanın, onu kuranlar tarafından benimsenmesi ve kurucuların kendilerini azınlık hissetmemesi beklenir. Bu durumu ortaya çıkaran temel etkenin Türk milliyetçiliği kavramının tanımlanmasındaki farklılıklar olduğu söylenebilir.

Örnek vermek gerekirse; 1930'larda Adalet Bakanlığı görevini yürüten ve Türkiye'de resmi milliyetçiliğin önemli temsilcilerinden olan Mahmut

Esat Bozkurt birçok konferansında “Türk Devleti işlerini Türk’ten başkasına vermeyelim. Türk Devleti işlerinin başına Öz-Türk’ten başkası geçmemelidir” demeçlerini vermiş ve resmi milliyetçiliğin keskinliğini gözler önüne sermiştir (Bora, 1996, s. 21). Yine 1930-40’larda bu milliyetçi akımın önemli yazarlarından Nihal Atsız’ın “Türkümsü” tarifine de dikkat etmek gerekir. Henüz Türkleşmemiş fakat Türkleşebilecek azınlıkları tarif eden Atsız, azınlıkların ancak ve ancak ülkeye bela getirdiğini de defalarca dile getirmiştir (Bora, 1996, s. 20). Atsız’ın Orkun adıyla yayınladığı derginin 16 Temmuz 1934 tarihli 9. sayısında bulunan “Türk Irkı: Türk Milleti” makalesindeki şu cümlesi ülkedeki diğer etnik kökenler için ne düşündüğünü açıkça göstermektedir: “Türkümsülerin icabında Türk’e nasıl fenalık ettikleri hakkında yüzlerce misal söyleyebiliriz. Bunu tarihi delillerle de ispat etmek kolaydır: Rıza Tevfik memlekete niçin ihanet etti? Çünkü babası Arnavut anası Çerkes olan bir melezdî. Kurtuluş Savaşı’nda ufak bir menfaat meselesi yüzünden çeteci Ethem niçin Yunanlılarla birleşti? Çünkü Çerkeşti” (Atsız, 1934). Milliyetçiliğin bu tür ırkçılık olup toplumun ihtiyaç duyduğu birleştiricilikten uzaktır. Atsız’ın bu söylemine paralel olarak Çerkes Ethem meclis tarafından “vatan haini” ilan edilene dek Ethem Bey olarak anılmış, sonrasında Çerkes Ethem olmuştur. Bu durum da Çerkesleri oldukça rahatsız etmiştir (Kaffed, 2014). Dönemin gazetelerinde de “Çerkes” kelimesinin “ihanet” çağrışımı yapacak şekilde kullanıldığına tanık olmaktadır. Kurun Gazetesi, 27 Ekim 1935 tarihinde gazete manşetine “Çerkes Ethem Haini Yakalandı!” (Kurun Gazetesi, 1935) başlığını atarak bahsi geçen tutumu sergilemiştir.

Yürütülen ötekileştirme politikası göçmenlerin topluma entegre olmalarını engellemiştir. Bunun yanı sıra Çerkeslerin bazı önemli karakteristik özellikleri vardır. Göç sonrası Anadolu’da kurdukları cemiyetler Kafkas göçmenlerinin birbirlerine ne kadar bağlı ve teşkilatçı olduklarını göstermektedir. “Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, Kafkas Teali Cemiyeti, Şimali Kafkas Cemiyeti, Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti” (Gide, 2011, ss. 31, 35, 40, 43, 52) bu cemiyetlerin önemli olanlarıdır.

Günümüzde yaşanan toplumsal sorunların birçok nedeni vardır. Önemli nedenlerden biri de şüphesiz ki Türk milliyetçiliği kavramının yorumlanma ve uygulanma şekli olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti’nin birçok imkansızlıklar içinde kucak açarak iskan ettiği, haklar ve ödevler verdiği Çerkeslerin azımsanmayacak bir kesimi, 150 yıl geçmiş olmasına rağmen bugün hala kendilerini azınlık olarak hissetmekte ise

bunun nedenini Cumhuriyet dönemi politikalarının yorumlanması ve uygulanmasında aramak doğaldır. Bugün farklı dillerde yayın yapan radyo ve televizyonlar varken Çerkeslerin bu taleplerinin halen kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. Prof. Ayhan Kaya'nın Mart 2013'te Akşam gazetesi ile yaptığı röportajda "Ethem Bey hain değildi ve itibarı iade edilmelidir. Çerkesler 150 yıldır bu ülkelerde ve Müslümanlar ama hala kendilerini misafir hissediyorlar. Okul kitaplarında Çerkesleri aşağıladığı düşünülen ifadelerin kaldırılmasını istiyorlar" (Kaffed, 2013) demeci 53 Çerkes derneğini çatısı altında toplayan Kafkas Dernekleri Federasyonu tarafından tam destek görmüştür.

Sonuç ve Tartışma

19. yüzyıl Çerkesler için hiç şüphesiz zor ve uzun bir yüzyıl olmuştur. Anavatanlarından silah zoruyla sürgün edilmiş, sürgün sırasında on binlerce insanını kaybetmiş bu halk, soykırımın travmasını uzun süre yaşamıştır. 1850'lerden sonraki süreçte, dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti Kafkas göçmenlerine kucak açmıştır. Osmanlı'nın asker ihtiyacı, ekonomik nedenler, Anadolu'da tampon bölgeler oluşturarak asayişin sağlamak, geliştirilmeye çalışılan Panislamizm politikası ve Çerkeslerin Müslüman oluşu, Osmanlı Devleti'nin Çerkesleri kabul etme nedenleri olarak sayılabilmektedir. Başta da belirttiğimiz gibi bu çalışmada kabul nedenleri ayrı ayrı incelenmemiş, direkt olarak sonuçlar konu edilmiştir. En nihayetinde, Rus tehdidi bir gerçektir ve Kafkasya'da kalınması halinde sonuç belirsizdir. Böyle bir durumda mali yetersizliklerine ve kısa vadede getireceği ağır yüke rağmen Osmanlı Devleti göçmenleri sistematik şekilde topraklarına yerleştirmiştir. Özellikle İdare-i Muhacirin Komisyonu kurulduktan sonra başarılı şekilde iskanları tamamlanan Çerkeslerin, o tarihten 150 yıl sonra Anadolu'da kendini hala azınlık olarak görmeleri belli bir kesiminin de kendilerine haksızlık yapıldığını düşünmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bugün böyle düşünen bir kesimin olması, göçten hemen sonra uygulanan politikalarla açıklanamaz hiç şüphesiz. Bu durumun görülmesinde kanaatimizce iki önemli faktör rol oynamıştır. Birincisi Çerkes halkının kültürel özellikleridir. İkincisi ise Osmanlı sonrası kurulan yeni devletin milliyetçilik kavramını uygulama şeklidir. Öte yandan siyasi uygulama ve değerlendirmeler Çerkes halkına karşı genel tutumu da değiştirmiştir. Anadolu'da binlerce Çerkes emri altında toplayıp Yunan kuvvetlerini birçok defa mağlup etmiş Ethem Bey, "hain" ilan edilerek siyasal hayattaki etkisi sıfırlanmıştır. Ethem Bey'in tarihsel imajının bir iktidar kavgası mı olduğu, yoksa gerçeklerini yansıttığı

tarihçiler tarafından incelenerek sonuçlandırılmalı ve kendini Çerkes olarak kimlikleyen vatandaşlarımızla kurduğumuz kader ortaklığımız bu şekilde kuvvetlendirilmelidir. Türkiye'nin asli kurucularından olan Çerkesler içindeki bu huzursuzluğu yine devlet ortadan kaldırmaya muktedirdir. Bugün nasıl birçok şarkıcı, şair ve yazara iade-i itibar ediliyorsa bir simge haline gelmiş olan Ethem Bey'e de aynısı yapılarak kendisini Çerkes olarak gören vatandaşlarımızla var olan tarihsel ve kültürel bağlarımız daha da kuvvetlendirilebilir. Çerkesler üzerindeki olumsuz psikolojik etkinin kaldırılması dışlanmışlık hissinden sıyrılarak toplumla var olan bütünleşmenin kuvvetlenerek artacağı bir sürecin yaşanabileceği öngörülebilir.

Kaynakça / References

Ahn, J.J. (2010). *Exile As Forced Migrations (A Sociological, Literary, and Theological Approach on the Displacement and Resettlement of the Southern Kingdom of Judah)*. Erişim tarihi. 06.04.2015 <https://goo.gl/vXseQ4>.

Akyüz, J. (2008). Göç Yollarında; Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göç Hareketleri. *Bilig Dergisi*, 46.

Aslan, C. (2006). Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 1.

Aslan, C., Berzeg, E.S., Papsu, M., Özbay, Ö., Huvaj, F. ve Devrim, C. (t.y.). *Biz Çerkesler*. (Düzenleme: Muhittin Ünal ve Erol Yıldır) Erişim tarihi 06.04.2015 <http://goo.gl/NmEyqf>.

Atsız, H.N. (1934). *Türk Irkı: Türk Milleti*. Erişim tarihi. 21.06.2015, <http://goo.gl/avAoAT>.

Barışık, S. (2014). *Tokat İlinde İç Göç Gerçeği ve İç Göç Nedenlerinin Analizi*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Proje No:2013/32.

Baz, A. Ve Ceylan B. (2004). Büyük Göçün Ardından. *Neps Dergisi*, Temmuz/2004.

Berber, F. (2011). 19.Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31.

Berberer, H.M. (2007). *Soykırım Suçu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi.

Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı.

Bolat, G. (2013). Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*,6.

Bora, T. (1996). *Türk Milliyetçiliği, Kültürel Kimlik ve Azınlıklar. Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Kültürel Değişme*, Ankara:Kaf-Der.

Ceylan, Y. (2012). Zorunlu Göç ve Suç İlişkisi (Muş İli Örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 32.

Çiçek, N. (2009). Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864 - Mayıs 1865). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1).

Demirtaş, M. (2011). Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları. *Bilig Dergisi*, 57.

Eickelman, F. ve Piscatori, J. (1990). *Muslim Travellers*. Erişim tarihi. 07.04.2015. <https://goo.gl/uvPyZT>

Eser, M. ve Kocacık, F. (2010). Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Sivas İli Örneği. *Journal of World of Turks*, 2(1).

Gide, F. (2011). 1911-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi İşığında Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi.

Gündüz, A. ve Yel, S. (2008). XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865). *Turkish Studies Journal*, 3(4).

Güneş, E. (2013). İç Göç Terörizm İlişkisinde Mersin Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2).

Kaffed. (2005). *Çerkes Sürgünü: 21 Mayıs 1864*. Erişim tarihi. 23.06.2015, <http://goo.gl/5edLQi>.

Kaffed. (2013). *Türkiye Vatandaşsınız Ama Türk Değiliz*. Erişim tarihi. 21.06.2015 <http://goo.gl/PB8V56>.

Kaffed. (2014). *Çerkes Ethem'e Verilen Vatan Haini Sifatına Tepki*. Erişim tarihi. 21.06.2015 <http://goo.gl/uAUdkk>.

Karataş, Ö. (2013). 19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskanları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36.

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kocaoğlu, S. (2005). Uluslararası Ceza Hukuku ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Bağlamında Soykırım Suçu. *Ankara Barosu Dergisi*, 3.

Kurun Gazetesi. (1935). 27 Ekim 1935. Sayfa:1.

OBKG (2012a). *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*. Cilt:1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu:121. İstanbul.

OBKG (2012b). *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*. Cilt:2, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu:122. İstanbul.

Öner, Ç. (2014). *Şu Bizim Çerkesler*. İstanbul:Can Sanat.

Özkaya, M. ve Taştekin, F. (2002). *Kafkasya'da Bitmeyen Sürgün ve Çeçenistan Trajedisi*.

Kafkas Vakfı Raporları-4, Londra.

Satış, İ. (2012). Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskanlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1).

Wierczynska, K. (2008). *The Evolution of the Notion of Genocide in the Context of the Jurisdiction of the National Courts*. XXVIII. Polish Yearbook of International Law 2006-2008.

EK 1

ÇORUM'DA İSKAN EDİLEN ÇERKESLERE YAPILAN MÜDAHALENİN ÖNLENMESİ (Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012, Cilt:1, s. 320)

Makam-ı Âli-i Cenâb-ı Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Muhâcirîn-i Çerâkise'den ve Besni kabilesinden ve Bekir Bey takımından olup mukaddemce li-ecli'l-iskân Ankara Eyaleti dahilinde vâki' Çorum kazâsına sevk olunmuş olan kırk sekiz hâne nüfusunun kazâ-i mezkûra tâbi' arazi-i hâliyyeden olan Karasu nâm mahalde iskân ve îvâları mahallî meclisinde karar verilip kendileri dahi orada iskâna muvâfakat etmiş oldukları halde bî-vech civarında vâki' ahali-i sekene taraflarından müdâhale olduğundan men'iyile kendilerinin bir an evvel iskân ve tavnîleri zımında mîr-i mûmâileyhin biraderi Âdil Bey tarafından itâ olunan arzuhal manzûr-ı mekârim-nüşûr-ı hıdvî-i âzamileri buyurulmak üzere leffen takdim-i pîşgâh-ı sâmi-i dâver-i efhâmileri kılınmış olmağla müdâhale-i vâki'a bî-vech ise men'iyile muhâcirîn hakkında bu kere karargîr olan usûl-i cedîdenin bî'l-etraf derciyle ona tevfikân bunların bir an evvel iskân ve îvâlarına itina olunması zımında eyalet-i mezkûre mutasarrıfı saâdetli paşa bendelerine hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmi-i hazret-i Sadâret-penâhîyelerinin tastîri muvâfık-ı re'y ve irâde-i aliyye-i âsafâneleri buyurulur ise ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 11 Zilkâde sene 1 277 / [21 Mayıs 1861]

Hâfız

EK 2

ÇERKES VE NOGAY MUHACİRLERİNİN HER TÜRLÜ KOLAYLIK SAĞLANARAK
SİVAS'A ULAŞTIRILMALARI (Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012,
Cilt:2, s. 24)

İzmid Kaymakamıyla Canik Mutasarrıfı'na

Zîr-i cenâh-ı Saltanat-ı Seniyye'ye iltica ile memâlik-i hazret-i şâhâne'de tavattun etmek arzusuyla Dersââdet'e gelmiş olan Çerkes ve Nogay muhâcirlerinden Ankara Eyaleti'nde/Sivas iskân olunmak üzere Canik'e altmış sekiz hâne ve altı yüz doksan altı nüfusu şâmil olan Yenem kabilesinin yüz kırk bir hâne ve bin dört yüz on dokuz nüfusdan ibaret olan Subek Hatukay kabilesiyle seksen dört hâne ve altı yüz altmış dokuz nüfusdan ibaret bulunan Hatukay kabilesinin buradan bahren Samsun'a nakliyle yollarda zahmet ve müzâyaka çekmemeleri için iki kafile olarak takım takım Ankara/Sivas cânibine sevk ve isrâ olunmaları ve bunların içlerinde bazı beğ ve ulemâ ve kabilece sâir mütehayyizleri olduğu misüllü hayli nisvân ve sıbyân ve bazı hastaları dahi bulunduğundan o makûle mütehayyizân ile yürümeğe muktedir olamayan efrâdın ve eşya-yı mevcudelerinin rükûb ve tahmili için iktizâsına göre yollarda her familyaya bârgir ve arabalar verilerek ücretleri mal sandıklarından itâ olunması lâzım geleceği misillü burada verilmekte olduğu vechile zükûr ve inâsdan on beş yaşından yukarı olanlara ikişer ve aşağı bulunanlara birer gurus yemekliklerinin dahi beher gün verdirilmesine mübâşir olmak üzere her kafileye Şehremaneti Behiyyesi tarafından mihmandâr yollu birer memûrun tayini ve oraya vusûllerinde dahi eyalet-i merkûme hududuna kadar beraber bulunmak ve yollarda mahall-i beytütet ve esbâb-ı nakliyelerinin tedârik ve tertibine ve yemekliklerinin verdirilmesine bakmak üzere azâ-yı meclisden her kafileye birer memûr terfîk olunması ve bunlar vapur veyâhûd münasib İzmir kayıklarıyla gönderileceğinden vusûllerinde karaya çıkarılıp ber-minvâl-i muharrer hemen sevk ve izâm olunmaları hususunun savb-ı şerîflerine iş'âr ve yanlarına terfîk olunacak memûrların intihâb ve tayiniyle harcırahları verilerek ve muhâcirin-i merkûmenin İzmir'e kadar lâzım gelen yevmiye yemeklikleri dahi burada peşinen yedlerine itâ olunarak izâmı maddesinin dahi emanet-i müşârünileyha tarafına havalesi Meclis-i Âli-i Tanzimat karar-ı müzâkerâtı iktizâsından olup mücebince keyfiyet müşârünileyhâya bildirilmiş ve merkûmların takım takım oraya gönderileceği derkâr bulunmuş olmağla ve çünkü bunlar zîr-i sâye-i hümâ-pîraye-i Saltanat-ı Seniyye'ye rahîl olmuş bir takım garib ve âciz kimseler olduğundan haklarında icra-yı muâvenet gayret-i insaniyete hizmet ve eser-i hamiyet ve fütüvvet olduğu derkâr bulunmağla muktezâ-yı rüşd ve reviyetleri üzere bunların oraya vürûdunda mukaddem evvel be-evvel lâzım gelen memûrlar ile araba ve hayvanâtın hemen tedârik ve istihzârı ve orada ve esna-yı râhda beytütetleri için dahi münasib mahallerin tehyi'esiyle vusûllerinde ber-minvâl-i muharrer mahall-i mezbûre sevk ve izâmları emrinde her türlü teshilât ve muâvenet ve müzâheretin irâe ve ifâsı husûsuna bezl-i himmet ve sarf-ı makderet eylemeleri siyâkinda şukka.

15 Safer sene 1276 [13 Eylül 1859]

EK 3

KÜTAHYA'YA İSKAN İÇİN GÖNDERİLMİŞKEN ESKİ VATANLARINA DÖNMEK İÇİN YOLA ÇIKAN ÇERKESLERİN İKNA EDİLMELERİ (Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012, Cilt:2, s.234)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,
Çeçen muhâcirlerinden ve Hoca Mustafa ve Tatar Han ve Hüseyin ve Memiş efendiler takımlarından olup mukaddemce li ecli'l-iskân Kütahya Sancağı'na sevk ve izâm olunmuş olan yüz altmış hâne nüfusdan yüz otuz hâne nüfusu berren vatan-ı kadîmlerine avdet ve ric'at etmek efkârıyla Kütahya'dan hareket ve Sivas ve Erzurum tarîkleriyle azîmet etmiş ve bunlardan yedi hânesi Dersââdet'e gelmiş olduklarından merkûmlar komisyon-ı celîle haklarında hâne inşâsı ve öküz ve tohum ve husûl-i iskânlarına kadar fukarâlarına nân-ı azîz itâsı misillü erzân ve şâyân buyurulan ihsânât-ı celîle-i cenâb-ı Hilâfet-penahi irâd ve beyân olunarak muhâcirîn-i merkûmenin hüsn-i iknalarıyla orada tevkifleri esbâbının istihsali yarınki posta ile gitmek üzere Sivas mutasarrıfı saâdetli paşa tarafına ber-tafsil iş'âr ve inbâ olunmuş ise de bunlar Konya ve Ankara ve Sivas ve Erzurum taraflarından mürûr edeceklerinden tebligât-ı müessirenin icrasıyla merkûmların tevkiflerine dair Konya Eyaleti valisi hazretleriyle mutasarrıf-ı müşârünileyh ve Ankara'ya ve oralardan mürûr etmiş iseler ilerilerde eğlendirilmeleri için Erzurum valisi devletlü paşa hazretlerine olarak evâmirnâme-i sâmiye-i hazret-i Sadâret-penahîlerinin tastîr ve tesyîri komisyonca tezekkür kılınmış olmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 25 Zilkâde sene [1]277 / [4 Haziran 1861]

EK 4

KARESİ'DE ÇERKES MUHACİRLERE HALK TARAFINDAN YAPILAN YARDIMIN TAKVİM-İ VEKAYİ'DE İLAN EDİLMESİ. (Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012, Cilt:2, s.94)

Muhâcirîn Komisyonu Riyâset-i Celîlesi'ne

Karesi Sancağı dahilinde kâin Kepsud ma'a Balat Kazâsı'nda hâl-i iskâna konulan muhâcirîn-i Çerâkise'nin Bandırma'dan nakilleri masârîfâtı ve yapıdırılan hâneler ve meccânen verilen tarla ve tohumluk esmâni olarak ahali tarafından icra edilen iânenin iki yük altmış bin sekiz yüz seksen buçuk guruşa bâliğ olduğuna ve bu bâbda müdür-i kazânın taltifi lüzûmuna dair Necib Efendi tarafından mevrûd şukka melfûfâtıyla beraber irsâl-i sûy-ı vâlâları kılınmış olmağla meblağ-ı mezbûrun cerîde-i mahsûsaya kaydolunarak ahalinin hidemât-ı ma'rûzası emsâli misillü Takvim-i Vekâyî'e derc ile ilân olunmak üzere evrak-ı meb'ûsenin iâdesine himmet buyurmaları siyâkında tezkire.

6 Şaban sene 1281 / [4 Ocak 1865]

EK 5

OSMANLI ŞEHZADELERİNİN ÇERKES MUHACİRLERE YARDIMLARI (Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012, Cilt:2, s.79)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Devletlü, necâbetlü efendiler hazerâtu taraflarından muhâcirîn-i Çerâkise'ye iâne olmak üzere itâ olunup ol bâbda terkîm kılınan bir kıt'a pusula ile beraber tesyîr-i savb-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri kılınan otuz beş bin guruşun Muhâcirîn Komisyonu'na teslim etdirilmesi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye-i hazret-i Şehinşahî mantûk-ı münifinden bulunmuş olmağla emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 13 Şaban sene 1280 / [23 Ocak 1864]

*

	Guruş
Devletlü, necâbetlü Murad Efendi hazretleri taraflarından	15 000
Devletlü, necâbetlü Reşad Efendi hazretleri taraflarından	10 000
Devletlü, necâbetlü Burhaneddin Efendi hazretleri tarafından	05 000
Devletlü, necâbetlü Nureddin Efendi hazretleri cânibinden	05 000
	35 000